

VIDÁM SZÉPPRÓZÁNK STÍLUSÁNAK KIALAKULÁSA

A XIX. századi irodalmi megújulásnak, ha nem is legtehetségesebb, de legjellemzőbb képviselője a széphalmi mester, KAZINCZY FERENC. A döntő élményt Goethe ragyogó pályájától kapta: a világfi-költő, a miniszter, a fejedelem barátja, a nyugodtan és boldogan élő ember, a finom ízlésű, minden formát könnyedén kezelő író, a nagytehetségű, bátor újító, az ernyedetlen szorgalmú alkotó: ezek a vonások ragadták meg a fiatal Kazinczyt. Magyar talajon a német klasszicizmus gondolatai más visszhangot kaptak, mint hazájukban, ezért nemsokára elvesznek a Goethe-féle vonások közül azok, amelyek könnyebben megvalósíthatók, vagy amelyeknek megvalósítása csak tőle függ, és megerősödnek a többiek, amelyeknek egyszeri hangoztatása a nehezen mozduló, álmos magyar tömeg számára mit sem ér. Így lesz Kazinczy irodalmi programjának középpontja a finomság. Kazinczy a fejedelmi udvarokban megfinomodott nyugati barokk-klasszikus irodalmi ízlést tanulta el és valósággal borzadozott attól, ami alutról, vidéki házaiban élő köznemességünk parlagi tréfáiból, nyers gesztusaiból és csiszolatlan nyelvéből került irodalmunkba.

Régibb irodalmunk tartalmaért sem lelkesedik, de támadásainak legfőbb célpontja mégsem ez, hanem a nyelv, a stílus, amelynek hiányait, botladozásait, színtelenségét, göröngyösségét állandóan érzi. Régibb irodalmunk nyelvének egyik legjellemzőbb tulajdonsága a lomposság és kényelmesség. Kazinczy elvként hirdeti azt, ami addigi irodalmunkban csak az elsőrangú tehetségekben öntudatlanul és szórványosan nyilvánult meg: az írói önfegyelmest és ennek következményeit, az összeszedettségét alkotás közben, az árnyalt stílust, egyszerűen a művészi elvek megvalósítását. Közismert dolog, hogy Kazinczy fáradozásai árán válik el az irodalmi nyelv a beszélt nyelvtől — ez azt jelenti, hogy az irodalom nyelve már nem lesz természetes, hanem mesterkélt. Az irodalom már nemcsak az író mondanivalójának papírra vetése, hanem az elmondandó anyag elrendezése és művészi formába öntése.

Mivel a Kazinczy által hirdetett elvek a nyugati irodalmakban valósulnak meg tisztán, a mienkből pedig hiányzanak, természetes, hogy az elvek követői lenézik irodalmunkat

és csak azt becsülik valamire, ami a nyugati mintaképhez hasonlít. A műfordítás többet ér, mint a «régi stílusú» eredeti. Jellemző, hogy azok a valóban nagytehetségű, a nyugati ízléstől távolabb álló írók, akiket a széphalmi vezér bocsátott be a Helikonra, nem kellettek a türelmetlenebb tanítványoknak. Kölcsey megtámadta Berzsenyit és Csokonait, de elsőrangú írónak tartotta Szemerét.

Amikor Kazinczy lehúnyta szemét, az általa hirdetett irodalmi elvek és a munkássága nyomán keletkező nyelvújítás körülbelül már győzedelmeskedett — írói körökben. Az ifjabb nemzedék az újítók mellé állott, s ez döntött. A közönség azonban, a mozdíthatatlan magyar tömeg, tudomást sem vett az újításokról. Élte tovább megszokott életét. Ami politika volt az irodalomban, a nemzeti nyelv hivatalossá tétele, az érdekelte, azért tudott lelkesedni is, a többi azonban érintetlenül hagyta. Kazinczy különféle vállalkozásai sorra buknek, az írók műveit vagy mecénások adják ki, vagy saját maguk és barátaik vásárolják. Az újítók lelkesedésére jellemző, hogy a közönség minden részvétlensége ellenére is töretlen marad lendületük.

Nyilvánvaló azonban, hogy nem lehet légüres térben élni, nem lehet közönség nélkül irodalmat teremteni. Az első író, aki már nem mecénást keres, hanem nyugati pályatársai példáján okulva, a közönségtől várja a jövedelmet, kénytelen engedni az elvekből és megkeresni az utat, amely a közönség szívéhez és erszényéhez vezet. Ezt a lépést a magyar irodalomban Kisfaludy Károly tette meg. Legfőbb érdeme, hogy a már megszervezett magasabbrendű irodalommal szemben ezt az alacsonyabbrendű, nem elméleti célkitűzésekhez, hanem a közönség kívánságaihoz igazodó irodalmat is megszervezte, maga köré gyűjtötte.

Csoportjának egyik legérdekesebb tagja FÁY ANDRÁS. Műveiben egy kis elemzés árán meg lehet találni az új stílus mellett azokat a kis csírákat is, amelyek a későbbi fejlődés alapjául szolgálnak. 1818-ban írta az első magyar humoros elbeszélést¹: a *Különös végrendeletet*, melynek első két mondata ez:

«Csörgei tanácsos egy nagyot prüszszentett — s megholt. — Prosit! — kiált szívességgel az ágya fejénél ülő testvére, az öreg Csörgei ezredes,

¹ Richter József *Briefe eines Eipeldauers* c. művének hatása alatt készült két magyar humoros novella-gyűjtemény is: Verseghy *Kolompósi Szarvas Gergelye* (1804—05) és Gaál György *Tudós palóca*. C-ászár Elemér róluk adott véleménye megokolja, hogy miért nem foglalkozom velük részletesebben: «Valóban kár, hogy az a faj, mely minthá a XVI. századi népkönyveink modern hajtása volna, de azok durvasága és alszerűsége nélkül, nem talált a múlt század első negyedében folytatókra s nem tudott gyökeret verni... Követők híján ez a két gyűjtemény elszigetelt jelenség maradt irodalmunkban, hatás és következmény nélkül.» (*A magyar regény története*, 78. l.)

ki viszonzköszönetet nem kapván, aggodalmasan tekint öccsére s ennek merevedett szemein a halál zászlóját látván kiütve, ijedten ejti Bethlen Gábor korabeli izmos pipáját a lábainál hortyogó mopszliira.»

Ha Fáynek ezt a két mondatát valamelyik Gvadányi-részlettel hasonlítja össze az ember, szembeszökő a különbség a két stílus között. Gvadányi tempós, kényelmes előadásával szemben, Fáy már nem is tömör, hanem zsúfolt mondatokban ír. A jelzőket halmozza, a mellékmondatokat melléknévi igeneves szerkezetekbe sűríti össze. Gvadányi mondatai sok kis részre esnek szét, Fáy a szétkíváncozó részeket is egy mondatba kényszeríti. Gvadányi fesztelenül akart írni, mintája az élő beszéd, Fáy mondatain a szerző uralkodik. Nemcsak nem titkolja, de élvezzi uralmát, dicsekszik vele, kimutatja, ahol csak teheti. A frissiben kialakult művészi és szerzői öntudat mámore ez. Büszke arra, hogy nem ír természetesen, hogy zsúfolt mondatokat szerkeszt. A nyugati minták, a finomabb ízlés a komikus felfogásban is éreztetik hatásukat. A komikus alakot nem páholják már el, nem magyarázzák már meg nekik, hogy milyen ostobán viselkednek, nem szidják; ha valamilyen félszeg figura kap is fizikai büntetést, saját maga az oka: pórul jár, de nem készítik elő mások a büntetést. Ugratások, félrevezetések ezután is szerepelnek (főleg ifjú szerelmesek és fenegyerek részéről), de igen ritkán végződnek gorombasággal.

A *Bélteky ház* főhősének apja, Mátyás, ugyanabba a típusba tartozik, mint Zajtay, Gvadányi nótáriusa. Ugyanaz a másokkal szívesen fölényeskedő, legénykedő, a saját látókörén kívül eső dolgokat lenéző, merev ember. Gvadányinál ez a típus, ha itt-ott észrevesszük is fonákságait, mégis rokonszenves, ez az író szócsöve, a tendencia viselője. Mi sem mutatja jobban az ízlés fordulását, mint az, hogy Fáy Mátyása már faragatlan, esetlen és nehézkes emberként szerepel. Azok a jellemvonások, amelyek Gvadányinak még tetszettek, Fáy regényében már hibának számítanak. Amikor «höstetteit» sorolja fel Matyi, (az aludni akaró öreg csehet egész éjjel magyar nótára tanítja, a kecskék szakállát összeköti, a vadásztílalmi táblát zászló gyanánt viteti maga előtt a hajtókkal, a rossz ételt megeteti a szakáccsal stb.) gúnyosan hozzáteszi: «Mindezeket Matyi magyar katonás tűznek, hunniai jóvérnek nevezgeté». Gvadányi is annak tartotta még, de Fáy már nem is vitakozik ezzel a felfogással. Szinte kárörömmel festegeti Matyi magaviseletét, amikor finom akar lenni — háztűznézőben:

«Azonnal eszébe ötlék (Matyinak), hogy még sem köszönt, sem nevezte magát. Lángoló zavarral ugrott a menyasszony keze csókolására, s innen czélzott kedves tárgya felé, de ím még ekkor hágott főpontra zavarodása, amint meghajtása közben beakadt sarkantyuja öt arra eszmélteté, hogy

ostora még most is kezében van s csak a nyél hajlongása menté meg őt az elbukástól... Nem csodálhatni tehát, ha mogorónyi veríték cseppek gyűltek Matyi völegényi homlokára. Az asszony udvariasan beerölteté Matyit a szobába; de Matyi helyre akarván ütni botlásait, hogy bebizonyítsa jártasságát az izlés fogásaiban, világért sem mozdult volna előre s kínált visszakinált 'tessék', 'méltóztassék' után csakugyan ő leve a győztes és szerencsés: legelőször tehetni be a háznép után az ipai ház ajtaját.»

A komikum Fáy műveiben legtöbbször a helyzetekből vagy a jellemből fakad. Felhasznál azonban — noha ritkán — adomákat is. A *Különös végrendelet* lényegében adomaszerű, de kidolgozásában elsikkad az a jelleg, a *Béteky házba* is beleszó néhány adomát, különösen Porubay személyével kapcsolatban, a *Szutyogfalviak* című regényébe pedig bedolgozza Verseghy *Rikóti*jának alapötletét.¹

Mind ennél fontosabb azonban Fáy törekvése a stiláris komikumra, a jóízű szellemes előadásra. Csokonai szellemes előadása korában feltűnő jelenség, Gvadányinál csak egy-két helyet lehet felfedezni, ah l nemcsak az esemény komikus, hanem az előadás is, Fazekas még ritkábban szellemeskedik, Verseghy szinte sohasem. Ha itt ott sikerül is a jóindulatú kutatónak a szellem szikráit felfedeznie, a régibb íróknál ez ritkaság; a szerző legtöbbször passzív marad, megelégszik a komikus események lehetőleg hosszadalmas leírásával. Fáynál szinte állandó a törekvés a humoros előadásra. Az előbbi idézetben is több olyan helyet találhatunk, ahol a helyzet és Matyi jellemének komikumát az előadás növeli. («... innen célzott kedves tárgya felé». . . «világért sem mozdult volna előre» stb. és a végén a csattanó, a nagy erőlködés kis eredménye: beteheti az ajtót.) A *Különös végrendelet* előadása is friss, gyorsan pergő és változatos körülbelül a végrendelet felolvasásáig: onnan már vontatottabb; a szerző lendülete kifogyott.

Szinnyei Ferenc² ezt írja Fáy humoros előadásáról: «A különféle értékű elemeket az író egészséges magyar humora olvasztja egygyé, mely a komikus jelenetek kiszínezésében, a talpraesett tréfás hasonlatokban, s a humort jellemző tréfásan komoly beszédmódban nyilatkozik (halálán három egymásután szerencsétlenül választott feleségek összevetett vállakkal munkálkodtak' a versek ,nagy részént Apolló hire és kegye nélkül készültek' stb.)»

KISFALUDY KÁROLY különösen ezen a téren, a stiláris komikum és a könnyed előadás terén, jelent haladást Fáy után.

¹ Dobóczy Pál: *Verseghy Rikóti Mátyásának egy kései hatása.* EPhK. 1912. 763—64. l.

² Szinnyei Ferenc: *Novella és regényirodalmunk a szabadságharcig.* 41—42. l.

Bánóczy József részletezi nagy monográfiájában,¹ hogy milyen nehézségeket kellett Kisfaludynak leküzdenie. Meg akart szabadulni a nyelvújítás túlzásaitól, «a reg koránya pirányaitól», közvetlenebb, természetesebb akart lenni. Ennek az lett volna a legegyszerűbb módja, ha a mindennapi társalgási nyelvhez közelít. Ez a nyelv azonban majdnem egészen használhatatlan. A dámák társalgása tele van német szavakkal, a férfiaké latinnal és némettel. Akarva, akaratlanul a legnehezebb megoldást kellett választania: neki magának kellett könnyed és természetes előadást teremtenie, amely egyforma távol áll a nyelvújítók művészkedésétől és csinált nyelvtől, meg a valóságos társalgás pongyolaságától.

A Fáy és Kisfaludy stílusa közötti különbség megítélésére ne a legjobb vidám elbeszélésekből (*Tollagi, Sulyosdi*) válasszunk példát, hanem gyengébből, amilyen a *Barátság és szerelem*. A főszereplő, Kétesy olyanforma alak, mint Béiteky Mátyás: nehézkes, az emberektől elszokott, asszonyokkal, leányokkal szemben gyámoltalan. Egy vendéglőben alszik barátjával, Rényivel. Két hölgy érkezik, át kell adniuk az ágyakat. Kétesy dörmög: «Az ördög hozza őket ilyen későn.» Kiderül, hogy a két hölgy Rényi anyja és felesége.

«Ez (Kétesy) a kiejtett ördögért megszorulva, alig lel szót; sőt nagy zajgást okoz; mert a sok hajtogatás közt az asztalkát, melyen a mosdómedence s a gyertya állott, eldönté, s midőn ijedtében előre szökik, Rényi anyja lábára hág, ki felsikolt, arra ismét hátra iramt s a sötétben úgy a kalmárba ütközik, hogy a kályhának tántorog s azt behorpasztja, ő pedig hosszan a padlóra zuhan s egy cserépbe vágja bal kezét. Most közönséges a zavar; Rényi világot kiált, az asszonyok fohászknak, a kalmár sopánkodik, a fogadós tüzet akar ütni, de siettében mindég csak körmét találja; s káromkodik...»

A legfontosabb különbség a két humoros jelenet között abból ered, hogy Kisfaludy jobb író. Fáy nem mer eltávolodni a valótól, Kisfaludy bátrabban választja ki és túlozza a nevetető részleteket. Ezt más szavakkal úgy is mondhatjuk, hogy Kisfaludy nem cipel magával annyi terhet, nem tekint jobbra is, balra is, biztosabban tör a cél felé: könnyedebb. Ebből a felszabadultságból ered, hogy Kisfaludy jelenete sokkal mozgalmasabb. A másik különbség fejlődéstörténeti szempontból fontosabb: Fáy érzelmi szálak fűzik Mátyáshoz — lenézi, bosszankodik ügyetlenségén és kárörömet érez bűnhődésén. Verseghy öröksége tompítottabban még Fáynál is érezhető. Kisfaludy ugyanolyan élesen látja e nehézkes embertípus hibáit, de már távolabb áll tőle; hidegen tudja gúnyolni: fölényesebb. Ezzel a fölényel vonul be véglegesen az európai

¹ *Kisfaludy Károly és munkái*, I—II. k. 1882—3.

szellem vidám irodalmunkba. Amíg az írók bosszankodnak a nehézkes alakok botlásain, addig félnek is e típus hatalmától, egy kicsit önmaguk ellen is hadakoznak, nem tudják a valóságból elvonni a tiszta irodalmi. Csak akkor gyűrik le véglegesen, amikor érzelmi kísérő nélkül tudnak nevetni hőseik sületlenségein és laposságain, amikor már csak mint irodalmi témákra tekintenek alakjaikra, nem mint élő személyekre. Együttal előadásuk is csak akkor tud igazán könnyed lenni, amikor ez a fölény megszabadítja őket a kísérő koloncoktól. A nehézkes és faragatlan magyarnak ez a típusa, amely később Petőfinél nem egészen jogosan a magyar nemessel azonosul, vidám irodalmunknak állandó témája és céltáblája, s már Kisfaludy Károlyt is egyik legjobb novellája megírására ihlette, a *Sulyosdi Simonra*. Ez a novella azonban nemcsak ezért nevezetes. Szinnyei Ferenc is észreveszi,¹ hogy benne érvényesül legjobban Kisfaludy komikai szubjektivitása, amit eddig mint jóízű előadást emlegettem.

Kisfaludynál a jóízű előadás még csak bizonyos szellemesség, amely legtöbbször a normális átlag és a komikus kivétel ellentétének csattanós szembeállításából ered. («Mig a többi ifjak álmodoztak, ő valóságosan aludt»; amikor háztűznézőben pórul jár Sulyosdi: «hála Isten! ezen is által estem; egy asszony kedvéért én többé nem fáradok soha.») Már fejlettebb foka a jóízű előadásnak, amikor az ellentét látszólagos: szinte játék az olvasóval, azaz egészen irodalmi fejlemény. («Az úrfi tudós nem lesz ugyan, de annál inkább hízik.» «A városi lakás csak azzal különbözött a falusitól, hogy Simon nem a folyosón, hanem az ablaknál ült, s hüvelykét forgatta.»)

A jóízű előadásra való törekvés megvan már Fáynál is, de nála csak félmondatokban, esetleg rövidebb részletekben talál rá az olvasó. Kisfaludy Károly az első, akinél egész novellákon végigfolyik ez az előadás, sőt akinél ez foglalja egységbe a különben széteső történetet, mint a *Sulyosdi Simonban*.

Kisfaludy Károly nevéhez fűződik még az a mi szempontunkból érdekes tény is, hogy nála szerepel először az *anekdota* szó irodalmi műfaj jelzésére. A *Mit csinál a gólya?* címe alá írta ezt fel. Magja falusi történet, olyan szokásos csufondáros szállóige a forrása, amilyenek miatt a szomszédos falvak közötti csetepatékban nem egyszer vér is folyik, és nemzedékeken keresztül egy-egy falut megbélyegző mondat vagy szó marad. Ez a csufondáros mondat itt maga a cím. Új tornyot rakattak a falusiak templomukra, de egy gólya rátelepedett és eldiztelenítette. El akarták távolítani. A tanító és a cigány eredménytelen kísérletei után le akarták löni.

¹ I. m. I. k. 50—51. l.

A lelövés sikerült, de a golya fennakadt a tornyon. Ezt az alapjában véve egyszerű történetet Kisfaludy Károly szellemesen, jóízűen adja elő. De nemcsak a történet zamatos, jókedvűen megrajzolt részletei teszik művészivé a novellát. A tulajdonképeni történet elé ügyes érekkeltő részletet ír, amely találoan jellemzi egy-egy ilyen csúfoló szó erejét, meg a közönség érdeklődését is fokozza. Hiába kérdezi a falubeliektől, hogy «mit csinál a golya?» mindenki bosszankodva fordul el tőle. Sok kérdezősködés után végre elmondják neki a hiteles történetet. A befejezésben bizonyos bölcselkedő hang — a múlt idő hatalmáról — képviseli a magasabb irodalmiságot, amelyről Kisfaludy Károly sohasem feledkezik meg.

Bánóczy szerint Fáy alig hatott Kisfaludyra, inkább az *Auróra* közönségének kívánsága készítette vidám novellák írására. Szinnyi Ferenc szinte döntőnek látja Fáy hatását a novellairás terén. A mi szempontunk nem teszi szükségessé, hogy válasszunk a két feltevés között. Bizonyos, hogy Fáy *Különös végrendelete* az első vidám novella irodalmunkban; bizonyos, hogy Kisfaludy Károly az első, akit az *Auróra* tervszerű munkára készítet ebben az irányban, bizonyos az is, hogy munkatársai közül többet biztatott ilyenfajta munkálkodásra.

Kisfaludy Károlyt nem az avatta csoportjának vezérévé, ami Kazinczynak szerzett becsülést: nem volt legbátrabb az újtók között, nem biztatta környezetét újabb és újabb erőpróbákra, nem nagy műveltségével irányította a köréje csoportosulókat. Amint a nyelvújításban is a mérséklet híve, az irodalomban sem lelkesedik a túlmagasra tűzött célokért. Az avatja irodalmi vezérré, amit ma kiadói szimatnak neveznek. Elsőrangú tehetsége volt annak felismerésére, hogy mik a közönség szükségletei. Vigjátékaival és szélsőséges nacionalizmustól fűtött szomorújátékaival egyformán a közönséget szolgálta ki. Ugyanezt tette vidám novelláival is. Kazinczynak természetesen nem tetszett az igényeknek ez a leszállítása, ahogy ezt többször ki is mondta. Még Kisfaludyt elismerő nyilatkozataiban is érezhető bizonyos vállveregetés.

Kazinczy ideálja a német klasszicizmus filozofiai elágazásaival és esztétikai megoldásokból eredő alkotásaival. Az abstractiókért lelkesedő, mindent elvszerűen és elvekért csináló német népnek valóban megfelelt ez az irodalom. Hogy a magyar jellemhez nem illik ez a gondolkodásmód, már a kortársak is megérezték. Dessewffy József gróf írja Kazinczynak:

«... németh uraimék szer felett systematicusok, a helyes ízlés nem bélyege Litteraturájuknak, a tudományokban mindent egy princípiumra akarnak visszavinni, syntheticusok inkább, hogy analyticusok, felette mind abstractusok, mind kitsínyeskedők, mindent ki akarnának meríteni, és mivel ez lehetetlen, azért gyakran haszontalanul unalmasok, szószaporítók, s

mégse orátorok, ritkán adgyák elő a tudományokat testestől s lelkestől, hanem gyakran vér, hús s inak nélkül való skeletomokban.»¹

Kisfaludy Károly is érezhetett valami ilyesmit, de azért nem tette gyökeresen magyarrá irodalmunkat. Nem is tehetette, mert nem egy ember, hanem emberöltők feladata volt a ránk zúdult rengeteg idegen hatásból kiemelni azt, ami izlésünknek leginkább megfelelt. De megtalálta azt az utat, amely később ehhez a célhoz vezetett: a közönség igényeihez való alkalmazkodást. Ez mindenesetre megalkuvást is jelentett, a kítűzött nagy célok elengedését, a művelődés iramának meglassítását, de biztosabb eredményt, tágabb körű hatást is. A melegházi növények mindég szebbek, színesebbek, illatosabbak, csak egy bajuk van: ha a valóság napja süt, előbb-utóbb elhervadnak.

Erre az útra léptek Kisfaludy Károly követői is. Szinnyei Ferenc már eddig is többször idézett művében, az érdeklődő megtalálja ennek a novellairói kezdeményezésnek pontos és lelkiismeretes életrajzát: virágzását és leszállását az alantaszabb színvonalra (a Regélő adomái) és lassú kimúlását a negyvenes években. A mi szempontunkból két írónak van nagy jelentősége, akik objektív esztétikai értékük miatt is a legkülönbek ebben a környezetben: Gaal Józsefnek és Kovács Pálnak.

Mindkettő kiragad a mester kezdeményezéséből valamit és azt fejleszti tovább. GAAL JÓZSEF Kisfaludynak adomákat feldolgozó módszeréhez csatlakozik. Az *Alföldi képek és humoros rajzok* című gyűjteményében vannak olyan novellák, amelyeknek adoma a magja (*A drótosok, Legenda a szomjas palócokról* stb.), de majdnem minden elbeszélésének felépítése adomaszerű: a komikus (abnormis, félszeg) alak vállaikozik valamire, de az élelmes normális emberrel szemben (ifjú szerelmes, betyár) pórul jár. Annyi eltérés az utóbbiak és a tiszta, az igazi adomaalak között mégis van, hogy a komikus alak bűnhődésének oka nem mindig pusztán a maga félszega, sokszor ügyesebb ellenfelei idézik elő a csattanót, ami vígjátéki szint kölcsönöz az elbeszéléseknek. Ha Kisfaludy Károly vidám novelláira nem is mindig, de Gaal Józsefíre bátran mondhatjuk: az adoma és a vígjáték keverékei, és a jobbak azok, amelyekben az adomai elem jobban érvényesül.

Fáy *Béteky házában*, a komoly regényben, szerepel Porubay, a komikus alak is, akinek személye alkalmat ad arra, hogy néhány adomával frissítse fel a komoly elbeszélést. Fáy-nál azonban Porubay igen ritkán szerepel, s ami fontosabb: szereplése nem jár együtt az elbeszélés hangjának megváltoz-

¹ *Kazinczy levelezése*. VIII. k. 361. l. Kazinczynak természetesen nem tetszik ez a felfogás.

tatásával. Gaal József a túlzó romantika kellős közepéből fakadó regényében, a *Szirmay Ilonában*, már sűrűbben szerepelnek a komikus alakok, noha itt sem marad számukra sok hely a leányrablások, tatárbetörések, nyakbaakasztott félpénzek és más romantikus titkok között. A komikus alakoknak már a nevük is jelzi szerepüket: Piócza Kristóf, a borbély, a cigány, irodalmunk állandó humoros alakja, és a szájhős német lovag: Donnerbaumbergi Türkenfrasz Gottlieb Konrád Friderik, aki csak azért nem döfi keresztül győztes ellenfelét, mert kardjára «oly pórvér nem méltó». Ezek az alakok nemcsak komikus helyzetekbe kerülnek (ez van meg Fáynál), hanem komikus nyilatkozatokat is tesznek, sőt a különben komoly szereplők velük tréfálkoznak is (Pintye Gregor a borbélylyal és a cigánnyal). A komikus alakok szerepeltetésének határai komoly regényekben jóideig, még Jókai fiatalkori regényeiben is, azok maradnak, amelyeket Gaal József itt a *Szirmay Ilonában* megvont.

Az adomára való támaszkodásban csak kiterjeszti, általánosabbá teszi azt, ami Kisfaludy Károlynál szórványos és ötletszerű volt, de Gaal József munkásságában van újdonság is: előadása. A *Karácsoni jóslat* című novella egy elbizakodott Máli nevű leányról szól, aki udvarlóninak névsorát ablaküvegre karcolja fel. Egyik gavallérjának balesetét beszéli el az itt következő részlet:

«A szerelmes lovag ügyetlen paripája valamitől megijedve ágaskodott, hadnagyocskánk elveszté a súlyirányt s arcával omlott egy Máli ablakával szemben tornyosuló sárrakásba, képét abba mélyebben nyomva be, mint imádottja szívébe, de a sár hívebben is fogadá megtiszteltetését, mert éppen fagyni kezdett s következő reggel már kökeményen díszlett benne a hadnagy arcképe s több ideig ott maradt, míg ismét olvadó idők el nem írták. De Málka szívéből és kehes paripája nyergéből egyszerre hullott ki a szégyén, mert hősnénk szemtanuja a gyászos esésnek, nem tudott szánakozni boldogtalan imádóján, s e felett bosszankodék rá, mert egy ágaskodó lova által felpattant kő betörte azon ablaktáblát, melyre imádói hosszú lajstromát metszette.»

Olyanfajta komikus helyzet leírása ez, amilyent már Fáynál és Kisfaludynál is láttunk. A három közül Gaal Józsefé a legobjektívebb. Fáy nem titkolja hőse ellen érzett ellenszenvét, Kisfaludy maga is izgalomba jön, amikor a zürzavart leírja, Gaal ráér hősen szellemeskedni is («a sárrakásba képét mélyebben nyomta be, mint imádottja szívébe» stb.). Ez az objektivitás azonban nemcsak a leírás módjában van meg, hanem tartalmában is. Fáy is, Kisfaludy is megmondja, hogy hőse zavarban van, sőt épen ez a zavar a komikus helyzet előidézője. Gaalnál semmit sem tudunk arról, hogy a hadnagy mit érzett a bukás alatt vagy után. Máli bosszankodását is

csak azért említi meg, hogy az olvasó tudomást szerezzen a hős bűnhődéséről.

Fáy leírása halmozza az eseményeket, Kisfaludyé egyenesen zsúfolt, Gaaléból hiányzik a másik kettőnek lendülete. Meg-megáll szellemeskedni, az egymásután következő komikus események nem egymásnak következményei, mint a másik kettőnél (különösen Kisfaludynál; Fáynál is van törés), hanem többször megállítja a sorozatot Három eseményt beszél itt el: a bukást, a bekövetkező fagy hatását, Málíka magaviseletét. Az utolsó eseménycsoportot tovább tagolja, visszaul az első előzményeire: a ló még a bukás előtt felpattant egy követ s ez betöri Málíka ablakát. Az egész jelenet szerkezete nem olyan jó, mint Kisfaludyé vagy Fáyé. Gaal már kényelmesebben ír, a valóságot nem erőszakolja bele az esztétikai elvek által követelt keretbe.

Amit «imént objektív»-nek és «kényelmes»-nek mondtam, írhatnám színtelennek és pongyolának is, aztán levonhatnám azt a következtetést, hogy Gaal József kevésbé művészi, mint elődei. Azonban fel kell tennünk, hogy Gaal József már nem is akart színes és tömör lenni, mert erőltetettnek érezte az ilyen művészi előadást. Azért lett kényelmesebb és színtelenebb előadása, mert az élőbeszédhez, a mindennapi élet előadási formáihoz akart közelebb kerülni. Ha nemcsak az itt idézett sorokból, hanem egész munkásságából ítéljük meg, belátjuk, hogy ez a feltevés jogos. Ez nem jelenti azt, hogy nagyobb tehetséggel esetleg össze ne tudta volna egyeztetni a művészség és közvetlenség kívánalmait. Történelmi szempontból azonban nem az a fontos, hogy mit kellett volna tennie, hanem mit tett meg valóban. S az, amit valóban megtett, számunkra igen fontos. Az irodalom és a valóság közelebbi közlésében, amelyet Kisfaludy Károly kezdeményezett, Gaal József még mesterével szemben is haladást jelent.

Más eszközökkel, de ugyanebbe az irányba áll be munkásságával Kisfaludy másik követője, Kovács PÁL is. Beöthy Zsolt¹ mint novellairót határozottan Fáy és Kisfaludy fölé helyezi. Közelebb jár az igazsághoz Szinnyi Ferenc,² aki körülbelül akkora távolságot lát közte és Kisfaludy között, mint amennyire Fáy áll mesterétől. Mondatai ugyanolyan bonyolultak, ha nem bonyolultabbak, mint Fáyéi vagy Kisfaludyéi, ugyanolyan mesterkéltek és erőszakosan tömörítettek is, de észreveszi az olvasóközönséget is, szóba áll vele, türelmre inti.

Kazinczyék klasszikus felfogása szerint az irodalmi mű önmagáért való és önmagában megálló alkotás. Az író csak a

¹ Beöthy Zsolt: *Irodalmi archépek*. II. Magyar Ktár. 571. sz. 47—48. l.

² I. m. I. k. 55—56. l.

szép örökérvényű törvényeire figyel, és a mű független a közönség tetszésétől. Már Kisfaludy Károly is felhasználta a különböző fogásokat, amelyeknek segítségével közvetlenebb hangot lehet megütni: novelláit levél- vagy na líformában írta, magával a hőssel beszéltette el az eseményeket (mint Gvadányi is), a történetet nem időrendi sorrendben adta elő, hanem ahogy neki tudomására jutott (*Mit csinál a gólya*), de mindezt csak elvi magaslatról merete művelni, a Kazinczy által emelt írói piederstálról nem szállt le. Lássuk most Kovács Pált!

«Csürben vala már a természet minden áldása, s földben ismét a jövőndő remény; ráért hát henyélni a cseléd s vígadni az uraság. Mégis hiszi, nem hiszi valaki, napestig munkában izzadt az, s kedvét semmiben nem lelheté ez. Hallatlan, de úgy van, s „hát mért van úgy?“ kérdi kedves olvasóm. S én, bár ily korán számolni állításáról egy írónak sem kötelessége, bár az olvasó kíváncsiságának illy egyszerre hódolni nem szokás, én a nélkül, hogy e lapok végéig mindég függő várakozással valami különös titkot sejtetve, kinoznám az olvasót, im tüstént megfejtem a csomót, s az előbbi kérdésre alázatos készséggel felelem: „Azért mert“ . . . de hiszen már ugyis tudnivaló, s én szinte szégyenlek illy nagy hüvelyben illy mindennapi kis dolgot rejteni, mely csak úgy inog-binog benne, mint Jancsi béres tág szaruszárában a sovány lábszár. — Mondom, szinte szégyenlem, ha már minden tudja, hogy t. i. fölébb azért mertem olly hallatlant állítani, mert *Peterdiné* asszony volt ám a gazda, s *Andor*, a nagybekecsü nőtelen Andor, az ifjú ur! — De bezzeg azt már csakugyan senki sem tudja, míg el nem mondom, ki volt hát az a Peterdiné asszonyom, s ki az a nagybekecsü kis ur? Ezt már igazán csak magam tudom; de elmondom, ha unalmas szavaimra ásitás nélkül figyelnek; mert ha ezt látok, én azonnal még nagyobbát ásitok, s megszakad a történet fonala, pedig dicsekedés nélkül szólva, kár lenne érte. Ám halljuk hát! De előbb még had vegyek egy nagy lélegzetet, mert ennek hosszú históriája léssen.»¹

Ha kisebb méretekben is, de ilyen Kovács Pál többi novella-bekezdése is. Szinte játszik az olvasó türelmével: ígéri, hogy mindjárt belekezd a novellába, és valamilyen ürüggyel megint elodázza, közben — szinte észrevétlenül — elhullajt egy-egy nevet és egy-egy adatot, amely a szereplőkre vonatkozik. Teljes a kapcsolat az író és az olvasó között. Annyira elhagyja az írói emelvényt, hogy élőszóbeli előadást mimel («hadd vegyek egy nagy lélegzetet»). Az élőszóbeli előadás nem ilyen, ott nem lehetne ennyire köntörfalazni, de azt játssza meg. Ahogy Fáynál megfigyeltük az írónak azon érzett örömét, hogy külön irodalmi nyelvet használhat, hogy stilizálhat, itt ugyanazt az örömöt állapíthatjuk meg a fesztelen előadás

¹ Kovács Pál: *Beszélyfüzér*, III. k. (1846) Ez az idézet már a későbbi beszélyekből való. Ha nem ennyire jellemző is, de van ilyen a korábbiakban is.

miatt. A következmény itt is túlzás. A fesztelenségből szófeccsérlés lesz, de ez nem változtat a tényen: az ízlés megfordult.

Olvasóinak közvetetlen közelébe férközik, mintha beszélgetne velük. De a közvetetlenségnek és fesztelenségnek vannak határai is. Önmagát nem tárja fel, csak annyit láttat, hogy jó kedve van. Amikor önmagáról beszél, sohasem teszi magát nevetségessé, nem bohóckodik, csak szerénykedik. Az olvasókkal szemben érezteti fölényét, de ez nem a klasszicizmus hideg fensége, hanem a vagyonnal, korral, vagy nagyobb tehetséggel járó tekintély. Ezért inkább kötődik; amikor tréfál, az erősebb játszik a gyengébbel. Kedvessége onnan ered, hogy önmagába is bele-beleköt. Mértéktartás a fesztelenségben is, saját tekintélyének óvása a jókedvben is: a józan magyar úri modor ismertetőjele. A magyar nemesi társadalom jókedve kap hangot Kovács Pál elbeszéléseiben. Ez az első eset, amikor vidám novelláinkban nemcsak a tartalom magyaros, hanem az előadás módja is. Fáy, Kisfaludy, Gaál József a vidámságot nyugati írók eszközeivel idézték elő: szellemesség, komikus jellemek és helyzetek, adomák. A komikus jellemek néha tipikusan magyarok, az adomák sokszor a Kárpátokon belül születtek, gyakran az események is olyanok, amelyek csak nálunk történhettek meg, de az előadás módja, a stílus ebben a műfajban sohasem volt különlegesen magyar: Kovács Pál mértékre vett közvetetlensége az első.

A német jókedvben mindig van valami nyersség. Ha jókedvűek, akkor természetesekek, s ez legtöbbször azt jelenti, hogy közönségesek, sőt néha durvák. Az olaszok buffonériái a végletekbe vitt emberi félszogséget és korlátoltságot teszik nevetségessé, az angol humor mindig valami keserűséggel keveredik. A francia szellemesség abban hasonlít a magyaros jókedvhez, hogy a szellemeskedő, a tréfacsináló ott sem szabadítja ki magát értelme ellenőrzése alól.¹ Az ártatlan, vagy semmitmondó külszint csak azért használja, hogy annál meglepőbb legyen a mögötte rejtőző csipés. Ha magán szellemeskedik, akkor is szelleme fölényét bizonyítja önmaga fölött. A francia szellemesség fölényre törekszik, a magyar jókedv

¹ Jellemző, hogy Bergson szerint (*Le rire*) a nevetés társadalmi büntetőeszköz, és a komikum a valóság ellenőrzése alól megszabadult értelem alkotása. Tehát mindenképen nagyjelentőségű dolog a francia esztétikus szemében. Lipps Tivadar szerint a komikum alig nevezhető esztétikai fogalomnak. Eredete az, hogy az ember valami nagyot vár és kicsit kap. A nagy várakozás és a kis eredmény közötti különbség, amely a lélekben bizonyos fölösleget idéz elő, a jókedv oka. (*Grundlegung der Aesthetik*, 576. l.) Dessoir Miksa szerint a komikum az esztétikai rút rokona, mert mindkettő a normától való eltérést jelent. (*Aesthetik und allgemeine Kunstwissenschaft*, 160. l.)

csak megtartja a már megszerzett tekintélyt. A legtöbb nép, ha jókedvű, szabadjára ereszti magát, elveti az értelem ellenőrzését. A franciák épen ilyenkor szedik össze magukat legjobban, hogy ragyogtathassak elméjük frissességét. A magyar jókedv csak első pillanatban tűnik fel a francia szellemességhez közelebb állónak. Alapjában véve iránya a többi népével egyezik: ez is bizonyos elereszkedés (tehát a francia összeszedettségnek ép az ellenkezője), de egy bizonyos ponton megáll, nem szökik ki az értelem fegyelme alól. Ha nagyon szabatosak akarunk lenni, azt mondhatjuk, hogy középutat foglal el a legtöbb nép jókedve és a francia szellemesség között.¹

Kovács Pál tehetsége nem olyan arányú, hogy valamilyen kezdeményezését logikusan végigvezesse egész munkásságán. A bevezetésekben évődik olvasóival, tréfálkozik, önmagát is gúnyolja, de aztán visszazökken a kitaposott útra: felveszi az írói méltóság pózát. De beszélyeinek tartalma, a világ, amit leír: szinte állandóan a vidéki magyar nemesség élete. Beöthy Zsolt mondja már idézett művében: «A magyar vidéki nemesi életnek, mely régi típusát, képét és hangját körülbelül a forradalomig megőrizte, nincs irodalmunkban gazdagabb, mulatságosabb és érdekesebb képsorozata, mint Kovács Pál beszélyei.»² Ennek az életnek képe itt még elmosódott és színtelen. Ha mindenen jellemző vonásokat keresünk, csak a problémátlan, nyugodt derűre bukkanunk. Az életnek nem legnagyobb, hanem egyetlen problémája a szerelem, ennek is legszebb korszaka a kezdődő szerelem. A fiatalok megismerkednek és előbb-utóbb eljutnak a házasságig: szinte kirekesztőleg ez a témája Kovács Pál beszélyeinek. A többi esemény — eszem-iszom, vadászat, vendégeskedés, egy-egy bál — e köré csoportosul. A bonyodalom a szokásos tényezőkből áll: a férfi nehezen vall színt, hamar elveszti bátorságát. Máskor túlságosan gyorsan gyúl lángra és jobbra-balra ingadozik. Néha a megismerkedés módja komikus, máskor a férfi annyira bátortalan, hogy a leánynak többször neki kell látnia, míg ki tudja ugratni a nyulat bokorból. De a nyúlugrató nem a házasságra kiszemelt szemérmes hajadon, hanem a férfinak valamilyen «lator» nő-

¹ Imre Sándor is ilyenforma megállapításra jutott *Néphumor a magyar irodalomban* c. művében (1890). «De van egy hiány, van egy érdekes vonás a magyar nép tréfás voltában. Jó-e vagy rossz, hiány-e vagy érdem? Az, hogy bohócnak nem alkalmas. Bohó van elég, de hivatalos, nyilvános szereplésű bohóc alig volt és van... És ezt nagyon tudták és nagyra tartották, kivált előkelőink, kik közül Baranyi tábornokot említi Szirmai, hogy a Párisban állítólagos scythiai farkasokat táncoltató magyarnak ezzel adott intést: A magyar bolondozónak nem született. Elevenség, mozgékonyság hiánya-e, vagy restség, mely ezzel a keleti méltósággal jár, mit a törökben s más keleti népben ma is látni.» (11—12. l.)

² I. m. 44. l.

rokona. Általában a nők magasan a férfiak fölött állanak: szelídek, szemérmesek, nagyon háziasak. A férfiak nagyon nehézkesek, félénkek, kapkodók, hamar elvesztik nyugalmaikat, ha vidékiek; ha pestiek, mozgékonyabbak, bátrabbak. A vidéki nemest Kovács Pál is nehézkesebbnek látja a pesti embernél, de nem teszi nevetségessé. Ez is nagy dolog ebben a korban.

Farkas Gyula ismerteti Kazinczy és köre (Berzsenyi, Kölcsey, stb.) vágyódását a városi élet után.¹ Szemükben a város (kevésbé elvontan is előfordul: Pest) az európai műveltséget jelenti, a «rokonkeblek társaságát», «a nyájas életet» (Berzsenyi kifejezései) szemben a vidéki műveletlenséggel, magánnyal és nyersséggel. A vidéknek, a faragatlan magyar nemességnek lenézését Kisfaludy Károlyék is átveszik. *Sulyosdi Simon* jellemrajza már eleget mondana, ha azt az ellentétet nyíltabban ki nem mutatná *Tollagi Jónás* pesti vizsontagságai. Nem véletlen az sem, hogy Gvadányi nótáriusából, aki a pestieket leckézteti és térítgeti, Gaal József vígjátékában nevetségés fajankó lesz. E kor irodalmának rugója az elégedetlenség: magasabb színvonalra akarják emelni a magyar életet. E magasabb színvonal képe a nyugatról importált városi élet és irodalom. Ezért van jelentősége annak, hogy Kovács Pál, ha a vidéki embert nem tartja is egyenrangúnak a pestivel, de legalább már lenézés nélkül, sőt szeretettel tud róla beszélni még akkor is, ha nem hirdeti minden második mondatában a reformok szükségességét, hanem éli az átlagemberek megszokott életét. (A reformokat hirdető idealizált nemesember Fáy és Kisfaludy műveiben is rokonszenves.) S ezért van igaza Beöthy Zsoltnak, amikor Kovács Pált mint a vidéki magyar nemesség íróját emlegeti.

A nyugateurópai szellem, klasszikus kímérség és írói öntudat, ha nem adja is még át helyét de lassanként enged a magyar gondolkodásmódnak, a közönség kívánságainak és az alacsonyabb színvonalnak. A fordulatot Kisfaludy Károly munkássága jelenti, aki nem klasszikus elveket akar megvalósítani műveiben, hanem a közönség kegyére pályázik. Ezért csatlakozik a mérsékeltbekhez a nyelvújítás kérdésében, ezért törekszik érthetőbb stílusra, jóízű előadásra, s vonja be az irodalomba az adomát. Követői közül Gaal József az adoma irodalmi szerepét növeli és a novella stílusát még közelebb viszi az élő beszédhez, Kovács Pál közvetlen beszélykezeteiben első képviselője a magyaros jókedvnek. Együttal nála süt a nap újra arra a társadalmi osztályra, amely Gvadányinál még támadó kedvvel és ízlést parancsolva vonult be az irodalomba, de azóta csak nevetségessé vált Bélteky

¹ Farkas Gyula: *A magyar romantika*. 1930. 86—89. l.

Mátyások, Sulyosdi Simonok és Tollagi Jónások beszédein és tettein keresztül.¹

Ha a köznemesség visszaszerzi is az irodalomban elveszett tekintélyének és megbecsülésének egy részét, még távol áll attól, hogy izlése annyira irányt szabjon, mint például Gvadányinál vagy Csokonainál. A barokk klasszicizmus Európában mindenütt az uralkodók udvarába tömörült arisztokraciára támaszkodott. Ezért szerette volna megnyerni Kazinczy főurainkat. Levezetésének egy része az egyes, némi kis irodalmi érdeklődést eláruló arisztokratáknak küldözgetett bökölésből és udvarlásból áll.

Ezen a téren azonban nem érhetett el sikert, mert alig volt magyar érzésű és érdeklődésű arisztokraciánk. A másik réteg, amelyre építeni akartak, szintén hiányzott. A francia forradalom eszméi már kezdtek hatni és a demokratikus felfogás terjedt. Ennek hatása alatt — mint már láttuk — a város megbecsülése növekedett. Városi polgárságunk azonban alig volt, s ami volt — nagy részben német. A következtetés, amit ebből levontak, nem az lett, hogy akkor le kell ereszkedniük a falun élő köznemességhez, hanem az, hogy akkor teremteni kell városi életet.

Az újítók izlése, műveltsége, gondolatvilága annyira ellentétben állott köznemességünk világnézetével, hogy még Kisfaludy Károlyék sem tudták egészen magukévá tenni. Az irodalom még mindig távol áll a közönségtől. A köznemesség ismert merevségével megőrizte azt a világnézetet, amelyet Gvadányiból és Csokonából ismerünk. Az irodalmi újításoknak mereven ellenállott, jobban mondvá ellen sem állott, egyszerűen nem vett róluk tudomást. Kisfaludyék elérték ered-

¹ Mielőtt a kor embereitől búcsút vennék, meg kell említenem BERNÁTH GÁSPÁRT, a hírhedt «gazsiádák» szerzőjét. Úgy látszik a fehér asztalnál több sikert aratott ötleiteivel, mint az irodalomban. A *Freskóképek* nagyon kevés schémára készültek: komikumának szinte esyedüli forrása a lehetetlenségig vitt tréfás túlzás, a nagyotmondás. Könyvbe gyűjtve hamar megúnja az ember őket, de élőszóval előadva jobban hathattak, mert Vas Gereben és Jókai úgy emlegetik Bernáth Gázsit, mint a kor egyik legmulatságosabb alakját. Kovács Pál stílusán néhol meglátszik a *Freskóképek* hatása. *Kicsinyből mi lesz?* c. beszélyének főhőse elmélkedik: «Ragadtattam így gondolatlanul előre a szívvel, hátra hagyva az észet élelmes kocsii gyanánt; nem fontolva meg, hogy ha messze távozzunk egymástól, vagy vissza kell hozzá szegyenkednem előbb-utóbb vagy míg elérne ez, éhen veszhetek el... E féle hivalkodásim között, annyira eltértem az igaz útról, hogy látsón sem vala már észrevehető a hátrahagyott ész; pedig éhezni kezdék.» Vas Gereben stílusáról ezt írja Mikszáth (Előszó a *Magyar regényírók* 28. kötetéhez): «Képei, hasonlatai, kiszólásai jobbadán elavultak azóta, mert oly szertelenségeket ma már nem lehet feltalálni, mint Bernáth Gázi korában.» Érdemes lenne ezzel a hatással kimerítőben is foglalkozni, annál inkább, mert a néphumorban is nagy szerepet játszik a túlzás, a nagyotmondás.

ményeikkel azt, hogy a köznemesség kis töredékét megmozdították. A nagy tömeg azonban szenttelenül várta, hogy megtalálja az irodalomban azt a hangot, azt a világfelfogást, amelyet sajátjának ismerhet el.

Hogy ez bekövetkezhesék, nagy változásoknak kell az irodalmat érniük — ezeket az irodalomtörténeti összefoglalások «népiesség» címszó alatt szokták emlegetni.

FÁBIÁN ISTVÁN.
